

Małgorzata Dawidziak-Kładoczna

Uniwersytet Wrocławski

malgorzata.dawidziak-kladoczna@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0003-3602-2722

NORMOTWÓRCZE AKTY MOWY W LAUDACH SEJMIKOWYCH DOBY ŚREDNIOPOLSKIEJ NA PRZYKŁADZIE DEKLARATYWÓW

Akty normotwórcze formułowane w dobie średniopolskiej w laudach, czyli uchwałach podejmowanych przez sejmiki ziemskie¹, nie zostały jeszcze gruntownie zbada-
ne przez językoznawców². Trudno jednak przecenić ich rolę w kształtowaniu
się odmiany prawnej³ stylu urzędowego, którego istotą jest regulowanie stosun-
ków międzyludzkich i stosunków społecznych oraz oddziaływanie na wolę od-
biorcy, a także dominacja intencji powiadamiająco-dyrektywnych (por. Kraszewska
2010: 343). Lauda reprezentują więc wypowiedź prawną, która – jak zaznacza Maria
Teresa Lizisowa –

jest jednostką semantyczną tekstu prawnego, czyli aktem słownym wypowiedzenia normy,
istniejącym *de facto* w postaci zapisanej. Funkcją tego aktu jest kwalifikowanie stanów rze-
czy. Wypowiedź prawna jako czynność kulturowa służy nakazywaniu określonym podmio-
tom postępowania w określony sposób w danych okolicznościach (Lizisowa 2004b: 114).

Normy formułowane w korpusie laudum, czyli w jego zasadniczym komponencie
(por. Dawidziak-Kładoczna 2018a), są wyrażane za pomocą takich aktów mowy jak:
stanowienie prawa, potwierdzanie, uznawanie i przedłużanie ważności prawa, przy-
znawanie kompetencji, zwolnienie z obowiązku wykonywania prawa, odroczenie
wydania decyzji, zobowiązanie ustawodawcy, a także nakaz, zakaz oraz pozwolenie.

¹ Sejmiki ziemskie doby przedrozbiorowej były ważnym organem władzy administracji lokalnej.

² Badano jedynie dyrektywy w laudach (Dawidziak-Kładoczna 2020) oraz inne normotwórcze
akty mowy, utrwalone np. w statutach, kodeksach, zbiorach praw i konstytucjach (por. m.in. Lizisowa
2000; 2004a; Szczepankowska 2004). Więcej na ten temat: Dawidziak-Kładoczna 2018b.

³ W obrębie odmiany prawnej można wyróżnić rozmaite podsfer. Taki podział zaproponował
Busse (Busse 2000 za: Gajda 2004), wyróżniając 9 podsfer. Lauda reprezentują jedną z nich, a miano-
wicie teksty o charakterze normatywnym.

W niniejszym artykule zamierzam ogólnie scharakteryzować formułowane w laudach normotwórcze akty mowy, prezentując ich miejsce w kilku ogólnych klasyfikacjach aktów mowy, a także dokładniej omówić grupę deklaratywów. Podstawę materiałową analiz stanowi około 200 laudów⁴ sejmiku wiszeńskiego, uchwalonych w okresie od 1572 do 1732 roku. Zostały one opracowane przez Antoniego Prochaskę i opublikowane na początku XX wieku w trzech tomach *Akt grodzkich i ziemskich z czasów Rzeczypospolitej Polskiej* (Prochaska 1909–1914).

NORMOTWÓRCZE AKTY MOWY NA TLE OGÓLNYCH KLASYFIKACJI AKTÓW MOWY

Omawianie miejsca wypowiedzi normotwórczych wśród innych typów aktów mowy rozpocznę od przypomnienia najbardziej znanych spostrzeżeń w tym zakresie autorstwa Johna Searle'a (1969/1987). Wyróżnia on pięć typów aktów mowy: asertywne, dyrektywne, komisywne, ekspresywne i deklaratywne. Formułowane w laudach wypowiedzi normotwórcze należy usytuować w trzech różnych kategoriach: nakaz, pozwolenie i zakaz to dyrektywy, zobowiązania ustawodawcy mają charakter komisywny, a stanowienie, potwierdzanie, uznawanie i przedłużanie ważności prawa oraz przyznawanie kompetencji reprezentują deklaratywy.

Biorąc pod uwagę klasyfikację Wunderlicha (1972), badane wypowiedzi również można przyporządkować do trzech typów aktów mowy – dyrektywnych, komisywnych i deklaratywnych, z tą jednak różnicą, że niemiecki badacz wyodrębnia nie pięć (jak Searle), ale osiem typów aktów mowy (poza trzema wymienionymi podaje również: erotetyczne, reprezentatywne, satysfaktywne, retraktywne oraz wokatywne).

Natomiast w opracowaniu *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa* (Tabakowska 2001: 203–233) wyróżnia się tylko trzy kategorie aktów mowy: konstytutywne, informatywne i obligatorywne. Zgodnie z tą koncepcją wypowiedzi przyporządkowane wyżej do grupy dyrektywów i komisywów powinny zostać zaliczone do aktów mowy obligatorywnych, natomiast deklaratywy do konstytutywnych.

O trzech typach aktów mowy pisze także Izabela Prokop (2010: 98–134). Kryterium tej klasyfikacji stanowi funkcja, w jakiej występuje dany akt mowy: przedstawiająca, apelatywna lub ekspresywna. W obrębie tej drugiej badaczka wyodrębnia akty mowy konstytutywne (obok erotetycznych), a wśród nich dyrektywne⁵ i deklaratywne. Komisywy sytuują się tu natomiast w grupie aktów mowy pełniących funkcję ekspresywną. Chodzi tu nie o ekspresywy zwrotne, ale o ukierunkowane: od nadawcy do odbiorcy (Prokop 2010: 126).

⁴ W większości laudów sformułowano od kilku do kilkunastu norm.

⁵ Dyrektywy pojawiają się również w pracy Szmidta, który postrzega je jako incytatywne akty mowy, czyli zorientowane „na zainicjowanie działania u odbiorcy” (Szmidt 1981: 70 za: Prokop 2010).

Autorzy zaprezentowanych klasyfikacji posługują się takimi nazwami typów aktów mowy jak *deklaratywy*, *dyrektywy* i *komisywy*. Różnice w tych podejściach polegają jedynie na przyporządkowaniu poszczególnych typów do grup wyższego rzędu. W wypadku propozycji Searle'a i Wunderlicha wymienione typy stanowią już jednostki najwyższego rzędu, natomiast w pracy Prokop i w opracowaniu pod red. Tabakowskiej wyróżnia się jeszcze kategorie nadrzędne w stosunku do dyrektywów, deklaratywów i komisywów. W obu koncepcjach deklaratywy zalicza się do konstytutywnych aktów mowy; różnica dotyczy natomiast stosunku do dyrektywów. Prokop sytuuje je obok deklaratywów w grupie konstytutywnych aktów mowy, natomiast kognitywiści łączą je z komisywami i przyporządkowują do obligatywnych aktów mowy. Ponadto w klasyfikacji Prokop komisyyw włączono do ekspresywnych aktów mowy. Na marginesie trzeba też dodać, że komisyyw obejmujące własne zachowanie mówiącego, takie jak np. obietnica lub zobowiązanie, czyli akty decyzji „samoodnoszących się”, podobnie jak normy dotyczące zachowania adresata, bywają postrzegane jako typ aktów dyrektywnych (por. Opafek 1974: 178).

DEKLARATYWNE AKTY MOWY W LAUDACH SEJMIKU ODBYWANEGO W WIŚNI

W dalszej części artykułu – ze względu na ograniczoną jego objętość – dokładniej omówię jedynie **deklaratywy**, które są najbardziej zróżnicowaną w laudach grupą normatywnych aktów mowy. Do najliczniej występujących deklaratywów zaliczam akty: stanowienia prawa, przyznawania kompetencji, potwierdzania obowiązywania prawa, uznania i przedłużenia ważności prawa, zwolnienia z obowiązków wykonywania prawa oraz odroczenia podjęcia decyzji⁶. Natomiast dyrektywy i komisyyw nie będą szczegółowo analizowane w tym tekście⁷.

1. Ustanowienie prawa

Korpus laudów tworzą przede wszystkim akty stanowienia prawa, określane też jako mikroakty wykonawcze, w których podstawową intencją nadawcy jest stwarzanie stanu prawnego, co odbywa się na mocy konwencji – niezbędnego warunku skuteczności tych wypowiedzi (por. Malinowska 2001: 48–53). Normy regulowane za ich pomocą, czyli wykładniki aktu woli sejmikujących, dotyczą przede wszystkim rodzajów i kwot podatków (określanych jako *czopowe*, *łanowe*, *szelężne*, *kontrybucya*, *pubór*, *podymne*, *podatek groszowy*) oraz terminów ich uiszczania i czasu obowiązywania. Zwraca się też uwagę na przeznaczenie tak pozyskanych docho-

⁶ Wyróżniając typy deklaratywów, nawiązuję do ustaleń Ireny Szczepankowskiej (2004).

⁷ Dyrektywom poświęcono osobne opracowanie (Dawdziak-Kładocznna 2020).

dów, o czym świadczy leksyka, np. *na obronę zamku i miasta, wojsku, żołnierzom, na prochy mieszczanom*. Adresatem norm może być ściśle określona grupa osób (np. Żydzi); wówczas jest ona werbalizowana bezpośrednio w akcie normotwórczym. Częściej jednak adresat jest uogólniony i nie wyraża się go w strukturze powierzchniowej aktu mowy.

Czasowniki pojawiające się w aktach stanowienia prawa pełnią funkcję informacyjną oraz performatywną, co oznacza, że dzięki ich użyciu jednocześnie dokonuje się akt decyzji i akt wykonawczy. Tego typu sformułowania zawarte w tekście prawnym tylko pozornie mają charakter opisowy, w rzeczywistości rozumie się je jako sformułowania normatywne (Gizbert-Studnicki 2004: 46).

Kreowanie decyzji najczęściej odbywa się za pomocą czasownika *stanowić*, który w polszczyźnie funkcjonował już od XV wieku w ogólnym znaczeniu ‘mocno osadzać’ (SeBor)⁸. O tym, że wypowiedź ma charakter stanowiący, jeszcze precyzyjniej i w sposób bardziej bezpośredni komunikują dość liczne w laudach derywaty prefiksalne *postanowić / postanawiać* ‘ustanowić prawo, wydać akt prawny, uchwalić, rozporządzić’ (SPXVI) oraz *ustanowić / ustanawiać* ‘uchwalić’, ‘nadać moc prawną, uprawomocnić’ (SeBor). Niech za egzemplifikację powyższych stwierdzeń posłużą następujące fragmenty badanych tekstów:

[...] nowe czopowe a die duodecima Julii anni praesentis do lat dwu do takowegoż dnia prolongujemy i stanowimy (XXI, 54)⁹.

[...] postanawiamy, aby IchMć pp. szafarze i poborcy naszymi pilne staranie, co fidei, dexteritati i miłości IchMćiwo przeciwko ojczyźnie committitus czynili (XX, 385).

Ustanawiamy także na Żydy w miasteczkach duchownych, królewskich i słacheckich pewną kontrybucją, to jest w ziemi lwowskiej dwa tysiąca [...] (XX, 316).

Synonimem wymienionych wyrazów jest czasownik *uchwalać*, który w polszczyźnie znany jest od XV wieku, pierwotnie jako ‘pochwalać, aprobować’, z czasem – co potwierdza badany materiał pochodzący z doby średniopolskiej – jako ‘postanowić, orzec, zarządzić, podjąć decyzję’ (SeBor):

[...] uchwalamy w tych trzech ziemiach naszych i ich powiatach pobór jeden, który wszystkie miasta, miasteczka, wsi duchowne, królewskie, słacheckie, miejskie z szosami [...] wydawać mają (XX, 315).

⁸ Ponieważ papierowa wersja *Słownika polszczyzny XVI wieku* nie została doprowadzona do końca, a edycje internetowe słowników obejmujących okres XVI–XVIII wieku wykazują braki w opracowaniu niektórych haseł, korzystam także z tych informacji zawartych w słowniku etymologicznym, które dotyczą znaczenia i użycia interesujących mnie leksemów w okresie średniopolskim.

⁹ W nawiasie podaję dokładną lokalizację cytatu: liczba rzymska odnosi się do tomu laudów, a arabska wskazuje stronę, na której znajduje się dany fragment.

W omawianej funkcji wyspecjalizował się również czasownik *prefigować* pochodzący od łac. *praefigere* ‘wyznaczać (wyznaczyć), ustanawiać (ustanowić)’ (SPXVI):

Czas wydawania poborów na dwie niedzieli prefigujemy (XX, 315).

Funkcję performatywną w laudach – obok dobrze wyeksponowanej funkcji informacyjnej – pełni też inny czasownik pochodzenia łacińskiego *deklarować*, używany w znaczeniu ‘obwieszczać, ogłaszać z mocą prawną’ (SPXVI):

[...] które ratami trzema według rewizyej [...] na dwie racie po piętnaście, a na trzecią szesnaście podymnego [...] w roku przyszłym wydać deklarujemy (XXII, 193).

Moc sprawczą mają ponadto czasowniki o treści ogólnej, takie jak np. *wkładać*, *czynić*, *zlecać*, *naznaczać przyczyniać*. Ich specjalistyczne znaczenie określające rodzaj czynności prawnej aktualizuje się dopiero wtedy, gdy stają się składnikiem odpowiedniej konstrukcji syntaktycznej: *wkładać + co + na kogo*, *czynić + co + komu*, *zlecać + komu + co*, *naznaczać + co + na co*, *naznaczać + co + komu*, *przyczyniać + co + komu*:

Wkładamy też na Żydy ziemie lwowskiej tysiąc zł (XX, 386).

[...] takową in vim satisfacionis prawu postanowionemu i akceleracyi zapłaty wojsku zastronemu czynimy wypłacenie tego podatku groszowego ordynacją (XXII, 23).

[...] zapłacić IMciom pp. poborcom zlecamy (XXI, 40).

Z tych poborów ziemie lwowskiej siódmy na obronę zamku i miasta Lwowa naznaczyliśmy, to jest na prochy mieszczanom sumę tysiąc zł. naznaczamy (XX, 352).

Miastu Przemyślowi z retent dawnego czopowego ziemia naznacza zł sześć set, przykazując miastu, żeby jako najprędzej i gwałtownie tę bramę restaurowali i parkany naprawiali [...] (XXII, 434).

IMci p. Bukowskiemu komisarzowi do Brzyścia litewskiego do wypłaconego tysiąca zł. pięć set przyczyniamy (XXII, 435).

W aktach stanowienia prawa przeważają czasowniki w formie 1. osoby liczby mnogiej. Tylko sporadycznie w funkcji słowa wyrażającego charakteryzowany zamiar komunikacyjny stosowana jest forma nieosobowa:

IMci p. rotmistrzowi [...] pensya według dawnego postanowienia naznacza się (XXII, 614).

2. Przyznawanie kompetencji i uprawnień

Z aktami stanowienia prawa ściśle związane są akty mowy, na mocy których przyznawane są kompetencje, zwłaszcza w zakresie egzekwowania podatków. W ten sposób uprawnienia zyskują poborcy i administratorzy oraz osoby, które miały reprezentować sejmik w innych instytucjach (np. sądach ziemskich) lub podczas ważnych ceremonii, m.in. koronacji króla.

Repertuar czasowników wyrażających omawianą intencję jest dość duży: *mianować* 'wyznaczyć (wyznaczać) kogoś do (s)pełnienia jakiejś funkcji, powołać(yw)ać na jakieś stanowisko' (SPXVI), *obierać* 'wyznaczać do instytucji, urzędu, ciała ustawodawczego itp., mianować' (SPXVI), *naznaczać* 'mianować, powoływać na urząd, stanowisko' (SPXVI), *deputować* 'naznaczać, wyznaczać, wysyłać, delegować kogoś do wykonania jakiegoś zadania, najczęściej na jakiś czas; wybierać, wysyłać' (SPXVI). Powyższy zbiór, nie licząc czasownika *deputować*, zawiera derywaty oparte na rodzimych rdzeniach (w większości są to formacje prefiksalne). W podobnej funkcji używane są też zwroty *dawać moc*, *dawać władzę* oraz *czynić kogo + kim / czym*.

Do którego przyszłego czopowego wybierania mianujemy sobie administratorów ziemia lwowska Imci p. Stefana Narajowskiego stolnika podolskiego [...] (XXI, 54).

[...] tedy i teraz naszą wolę powtarzamy i zgodnie obieramy tych, co byli pierwaj obrani (XX, 126).

Do administracyej i wybierania czopowych podatków ziemia lwowska i powiat żydaczowski naznacza Imć p. Piotra Ozgę, pisarza ziemskiego lwowskiego poborcę swego (XX, 442).

Do którego rachunku skuteczniejszego odprawienia do sądu ziemskiego lwowskiego deputujem JWIMci p. Franciszka Dzieduszyckiego (XXII, 195).

Sądowi zaś ziemskiemu i urzędom grodzkim lwowskemu i żydaczowskiemu oraz IMciami pp. deputaty, których do IMciów przydajemy [...] IMć p. Rafała Janickiego dajemy moc i władzę zupełną, absentia nonnullorum non obstante (XXII, 194).

Którego czopowego administratorem czynimy IMci p. Piotra Ozgę (XX, 491).

O przyznawaniu kompetencji pośrednio informują również wypowiedzi zawierające zwrot *wyprawować z pośrodku siebie bracią naszą urodzone*:

A iż nas to doszło z uniwersałów braci naszej [...], że już koronacya króla jednego ad diem 15 Novembris złożona jest, a druga zaś strona czasu i okazyej swym elektem czeka, bojąc się, aby nam tem do końca praw naszych nie złamali, a niewolej na nas nie wciągnęli, stąd zarazem wyprawujemy z pośrodku siebie bracią naszą urodzone pany p. Wojciecha Starzechowskiego [...] do Ich Mci, upominając w tem Ich Mci, aby się z tą koronacyą zatrzymali, aźbyśmy też w kupie zjehawszy się o sobie i wolnościach swych mogli radzić (XX, 72).

3. Potwierdzenie obowiązywania prawa

W omawianych laudach poza aktami stanowienia prawa i przyznawania kompetencji pojawiają się też akty potwierdzenia ważności prawa (w tym również potwierdzenia ważności kompetencji) wyrażane za pomocą rdzennie prasłowiańskich czasowników *umacniać*, *uczwierdzać*, *zachowywać* i *powtarzać*. Sugerują one wcześniejsze zaistnienie pewnego stanu prawnego. Taka uprzedniość może być zaznaczona przez użycie w jednej części wypowiedzenia czasownika w czasie przeszłym, a w drugiej części – predykatu w czasie teraźniejszym. W funkcji dopełnienia występują takie rzeczowniki jak *wola*, *porządek*, *uchwała*, *decyzja*. Omawiane akty mowy służą wzmocnieniu kategoryczności decyzji i wyeksponowaniu jej znacznej wagi.

[...] porządek jej umacniamy niniejszem stanowieniem naszym uczwierdzamy (XX, 42).

A żeśmy na przeszłym głównym sejmiku wyszyńskim obrali byli poborcę do tych poborów, tedy i teraz naszą wolę powtarzamy (XX, 126).

Powtarzamy znowu uchwałę tę naszą, aby każdy jako najporządniej i tak, jako facultatum quantitas każe, stawał et levibus rationibus przez tego co prawo pozwala w takowym ojczyzny paroksyzmie nie wymawiał się (XXI, 178).

IMci p. egzaktora przy kwicie generalnym jemu danym zachowujemy (XXI, 56).

4. Uznanie ważności prawa

Z kolei uznanie ważności prawa dotyczy przede wszystkim akceptacji przepisów podatkowych lub planu wypraw wojennych uchwalonych przez inne zgromadzenie i jednocześnie rozszerzenie tego prawa na ziemie podlegające sejmikowi, który wydaje dane laudum. Tę intencję wyrażają czasowniki pochodzenia łacińskiego: *aprobować* i *akceptować*:

Czopowe ziemie sanockiej, jakośmy już Imci p. Hieronimowi Orzechowskiemu sędziemu sanockiemu arendowali, tak ten kontrakt nasz in toto aprobujemy (XXI, 188).

Wyprawę także według postanowienia komisji lwowskiej akceptujemy, pewni będąc, że i insze województwa toż akceptować będą, którym tenerrime akomodować się będziemy (XXI, 439).

Deklaratywy przyjmujące postać uznania ważności prawa ustanowionego przez inne zgromadzenie (sejm lub wcześniej odbyty sejmik) jednocześnie mogą też zawierać informacje o wprowadzaniu przez obecne zgromadzenie ustawodawcze niewielkich modyfikacji, które mają na celu dostosowanie przepisów do warunków panujących na określonym terytorium, czemu służą takie czasowniki i zwroty czasownikowe jak *weryfikować* lub *czynić pomienioną ustawę*. Jeśli w laudach poja-

wiają się tego typu normotwórcze akty mowy, to zlokalizowane są one na początku zasadniczego komponentu korpusu. Cechuje je intertekstualność¹⁰, której sygnałem są zwroty czasownikowe *przychylać się do czego, stosując się do czego, referując się do czego, coś dotyczy się czego*, nazwy rozmaitych aktów prawnych: *laudum, uniwersał, konstytucja*, a także zgromadzeń ustawodawczych, np. *sejmik wiszeński, sejm warszawski*. Warto dodać, że w badanym materiale raczej nie stosuje się sformułowań świadczących o podważaniu decyzji innych organów ustawodawczych. Oto fragment tekstu obrazujący omawiane tendencje.

Naprzód przychylając się do laudum wiszeńskiego o wyprawie łanowego żołnierza ziemie przemyskiej tak dóbr J. Kr. Mci duchownych jako i ziemskich także i miejskich generaliter wszelkich postanowionego i onem ni w czym nie derogując a widząc przytrudniejszy sposób wyprawy tej z łanów, na których dwanaście każdego z obywatelów nie stanie na jeden koń a przykładać się jeden do drugiego rzecz trudna weryfikować tylko summę pieniężną najlepszy sposób, przeto ustanawiamy praesenti conventus nostri laudo z łanu każdego po zł. jedenaście na żołnierza łanowego składać (XXI, 128).

5. Przedłużenie ważności prawa

Przedłużenie ważności prawa odnosi się głównie do uprawnień egzekwowania podatków przez poborców i rotmistrzów. W tej funkcji używane są czasowniki pochodzenia łacińskiego *reassumować* 'przyjmować ponownie, potwierdzać, przedłużać ważność' (SPXVI), *prorogować* 'przedłużyć trwanie' (SPXVI) oraz *prolongować*¹¹ 'przedłużać termin ważności'.

Komisją do Krosna tot laudis naznaczoną reassumujemy i do sądu grodzkiego i ziemskiego komisarzów przydajemy IMciów pp. Mikołaja Starzechowskiego [...], Samuela Orzechowskiego [...] (XXII, 142).

Ponieważ IMci p. Michałowi Żurowskiemu cześnikowi przemyskiemu funkcyą dwuletnia rotmistrzostwa łanowego in termino dnia dzisiejszego skończyła się, tedy za zgodnem wszystkich Imciów zdaniem do roku zupełnego od dnia dzisiejszego pomienionemu IMć prorogujemy (XXII, 449).

¹⁰ Intertekstualność przejawiającą się w odwołaniach do wcześniej uchwalonego prawa można też zaobserwować w takich fragmentach jak: „A jako na przeszłym sejmiku IchMciów pp. rotmistrzów obraliśmy, tak też teraz laudo praesenti deklarujemy tychże” (XXI, 172); „Widząc nie tylko z uniwersału J. kr. Mci ale i zewsząd następujące na Rzptą niebezpieczeństwa i takie którym tylko zaszczytem własnych piersi naszych zabezpiecz się może, stosując się do tychże J. kr. Mci uniwersałów pospolite wszystkich ziem i obywatelów województwa naszego ruszenie postanowiliśmy zgodnie i uchwalamy” (XXI, 175); „A że podług pierwszego laudum naszego dwieście piechoty nie wystarcza z dziesięci łanów, tedy pozwalamy znowu dziesięci drugich łanów po hajdukowi, to jest do pierwszego laudum aby nie ze dwudziestu, ale z dziesięciu łanów dwóch wyprawić [...]” (XXI, 197).

¹¹ Wyraz ten nie został odnotowany w słownikach dawnej polszczyzny.

Czopowe przemyskie, iż dnia piętnastego Augusti ustało [...], tedy ono znowu do tego czasu do roku jednego to jest ad decimam quintqm Augusti w roku tysiąc sześć set pięćdziesiątym siódmym przypadającego prolongujemy (XXI, 204).

Omówiony typ aktów mowy nie jest zbyt częsty w laudach. Wykształcił się on dopiero około połowy XVII wieku.

6. Zwolnienie z obowiązku wykonywania prawa

Zwolnienie z obowiązku wykonywania prawa dokonuje się na skutek użycia czasowników *darować* ‘przebaczyć, odpuścić’ (SPXVI), *zwalniać* od czegoś, *znosić* coś’ (SeBor), *defalkować* ‘potrącać, ujmować’ (SPXVI), *ekcypować* ‘zwalniać z obowiązku’ (SPXVI), a także *uwalniać*, *zwalniać* oraz konstrukcji *czynić wolnym*. Warto zwrócić uwagę na to, że aż trzy wymienione elementy leksykalne nawiązują do wyrazu *wolny* ‘zwolniony z jakichś zobowiązań, powinności’ (SPXVII).

Mimo że podczas formułowania tego typu norm nie używa się leksykalnych wykładników negacji, to negacja niejako jest wpisana w ich semantyczną strukturę (por. Szczepankowska 2004). Wyartykułowanie w laudach omawianych aktów mowy skutkuje zwolnieniem z płacenia podatków (w ściśle określonym okresie) zarówno instytucji i grup osób, jak i indywidualnych podmiotów.

[...] successorom IMci p. podczaszego lwowskiego, cokolwiek supra wybierali, co sąd fiskalny płacić nakazał darujemy (XXII, 150).

Mając respekt na zniszczenie Budyłowa, majątności JWIMci p. kasztelana bickiego onemu siedm dymów defalkujemy i od podatków z tychże dymów uwalniamy (XXII, 151).

Czopowe jednak miasta Rzeszowa [...] ab administratione generali excypujemy (XXII, 243).

Słuszny i braterski wzgląd mając na osierocenie ciężkie Jej Mci paniej Elżbiety z Urska Hermanowskiej, której małżonek przez Tatary wzięty w niewoli siedzi, więc na spustoszenie i spalenie dworu i gumna i wsi, od ekspedycyey na to pospolite ruszenie Jej Mć jako z prawa i słuszności wojną uwalniamy (XXI, 57).

Popy też od podatku od cerkwie według przeszłego sejmu uchwały uwalniamy (XX, 315).

Miasto Przemyśl iż częścią przez nawiedzanie pańskie ogniem, częścią przez uciążenie częste żołnierzów [...] jest zniszczone i zubożałe, [...] przeto [...] od płacenia czopowego z browarów nieporozrząnych do roku jednego wolnymi czynimy (XX, 443).

Najbardziej wyspecjalizowany w omawianej funkcji jest natomiast wyraz *libertować* (od francuskiego *liberté* ‘wolność’¹²), który tylko pozornie jest dubletem zna-

¹² *Libertowanie* ‘uwolnienie od podatków, opłat i świadczeń’ (SPXVI).

zeniowym rzeczownika *wolność* – ma bowiem mniejszy zakres znaczeniowy, a jego użycie zostało wyspecjalizowane do stosowania w tekstach prawnych.

Mając przy tym respekt super merita WIMci p. Franciszka Zawadzkiego łowczego kijowskiego piwa laszkowskie tegoż IMci do Lwowa przywożone od czopowego na lat dwie liberujemy (XXII, 681).

Czasowniki performatywne pojawiające się w laudach, zwłaszcza w aktach mowy dotyczących zwolnienia z obowiązku wykonywania prawa, nie zawsze muszą natomiast eksponować ustawodawcę. Czasami forma czasownika odnosi się do podmiotu, do którego norma jest adresowana. W tej funkcji stosowane są konstrukcje w stronie biernej *być / zostawać uwolnionym / wolnym* użyte zarówno w czasie teraźniejszym, jak i czasie przyszłym:

Miasto tylko Wisznia na lat trzy od czopowego począwszy od teraźniejszego roku uwolnione jest, u którego miasta Imcie pp. administratorowie terażniejsi i przyszłi nic pretendować nie mają aż po wyjściu trzech lat (XXII, 453).

A ci, którzy się na terażniejszą potrzebę i usługę Rzptej zaciągnęli [...] przez ten czas służby swojej wolni tak od popisu jako i od pospolitego ruszenia zostawać będą (XXI, 26).

Także Imć p. Piotr Monasterski [...], że nie tylko z urzędu swego na zamku pogranicznym rezydujący, ale też w podeszłem i słabem zdrowiu swojejm, iż z samego prawa pospolitego wolen jest (XXI, 57).

Jak wynika z niektórych powyższych przykładów, zwolnienie z obowiązku wykonywania prawa często zostaje poprzedzone krótkim uzasadnieniem decyzji, co dokonuje się przez podanie motywów faktycznych¹³. Uchylenie przez sejmiki obowiązków finansowych jest reakcją na niesprzyjające podatnikom okoliczności zewnętrzne, np. klęski żywiołowe lub rezultaty działań wojennych, określane najczęściej jako *uciążenie*, *zniszczenie*, *zubożenie* lub *osierocenie*. Zwolnienia czasami spowodowane też mogą być złym stanem zdrowia i podeszłym wiekiem osób, na których ciężą zobowiązania podatkowe. Uzasadnienie przyjmuje postać jednego wypowiedzenia lub nawet fragmentu wypowiedzenia sprzęgniętego ze zwerbali-zowaniem normy. Tak sformułowane uzasadnienia występują w formie zdań podrzędnie złożonych okolicznikowych lub wypowiedzeń zestawionych z parentezą, zwłaszcza z parentezą konkretyzującą, która służy precyzyjnemu przedstawieniu okoliczności sprawy.

¹³ Motywy prawne (czyli wyjaśnienie podstawy prawnej) – obligatoryjne dzisiaj dla norm prawnych (por. Malinowska 2001) – to element niewykształcony jeszcze w laudach.

Sporadycznie zdarzają się też akty informujące o wstrzymaniu wykonania prawa. Wyrażane są one za pomocą łacińskiego czasownika *suspendimus* 'zawiesić'. Warto tu zaznaczyć, że moc illokucyjna niesiona przez tego typu komunikaty nie jest tożsama z uchycieniem prawa.

Inne zaś assygnacje do IMciów wydane ad cognitionem sądów fiskalnych *suspendimus* (XXII, 421).

7. Odroczenie podjęcia decyzji

Kreacja aktu odroczenia podjęcia decyzji dokonuje się przy użyciu formy 1. osoby liczby mnogiej lub formy nieosobowej czasownikowych derywatów prefiksalnych *odkładać* 'przekładać na inny czas, odraczać, zwlekać, wstrzymywać zrobienie czegoś' (SPXVI) i *odsyłać* 'przekazywać sprawę zgromadzeniu, które odbędzie się w innym (późniejszym) czasie'. Sejmikujący deklarują zajęcie się daną sprawą w innym czasie, czyli w przyszłości, co jednak często uzależniają od woli boskiej, o czym świadczą wyrażenia *da Bóg* lub *da Pan Bóg* pojawiające się w większości tego typu aktów normatywnych. Współistnienie sfery ziemskiej i boskiej oraz wyartykułowanie wiary w interwencję *sacrum* w sprawy ludzkie można uznać za jeden z fakultatywnych elementów norm wyrażanych w laudach.

[...] na sejmiku przyszłym [...] o tem mówić odkładamy (XX, 501).

I jak o informacją i postanowienie symplii do sejmiku przeszłego ex limitatione następującego, tak też i dyspozycją teraz uchwalonych podatków odkłada się (XXII, 305).

Wiele bespieczeństwu ziem naszych należy na opatrzenie zamków powiatowych, które że ad praesens obmyślone być nie może, do przyszłego, da Pan Bóg sejmiku odkładamy (XXI, 55).

[...] zaczem tę materiją do przyszłej da Bóg odkładamy reassumpcyej (XXII, 578).

Desideria miasta Przemyśla pani Jaroszowicowej i Żydów przemyskich, także Przeworska i Gródka lubo do sądów fiskalnych albo do sejmiku przyszłego odsyłamy (XXII, 422).

W omawianym typie aktów mowy sporadycznie stosowane są też wyrażenia analityczne, np. *deklarować przyjąć na przyszłym sejmiku* lub *na przyszłym sejmiku obmyślimy*. O tym, że wiążąca decyzja dopiero nastąpi, świadczą formy *futurum* oraz wyrażenie *przyszły sejmik*, np.:

[...] a ziemia na przyszłym sejmiku [...] pomienionemu IMci kwocie i z tegoż podatku przyjąć to deklaruje (XXII, 611).

[...] mostowniczy urząd i superintendencją na przyszłym da Bóg sejmiku gratitudinem IMci obmyślimy (XXII, 211).

Z odroczeniem podjęcia decyzji w pewnym sensie związane jest zawieszenie obrad. Komunikowaniu tej decyzji służy czasownik *limitować* 'zawieszać, przerywać' (SPXVII):

[...] sejmik tenże do dnia trzydziestego miesiąca maja w roku terażniejszym pod laską tegoż IMci p. marszałka koła naszego limitujemy (XXII, 422).

PODSUMOWANIE

Wszystkie deklaratywne akty mowy tworzące w laudach normy prawne są realizowane za pomocą zdań oznajmujących. Ich wspólną cechą jest obecność czasownika w 1. os. l.mn., rzadziej w 3. os. lp. Omówione intencje sporadycznie są wyrażane formą nieosobową.

Predykaty wyekscerpowane z laudów występują w funkcji jawnego performatywu oznaczającego akt woli osobowego podmiotu. Ponieważ omówione tu wypowiedzi zarówno tworzą rzeczywistość, jak i informują o tej kreacji, można powiedzieć, że implikują istnienie odbiorcy (por. Szczepankowska 2004). Odbiorca zdecydowanej większości norm formułowanych w laudach ma charakter personalny: może to być jedna osoba lub grupa osób. Tego typu normy odnoszą się do konkretnych sytuacji i skierowane są do ściśle określonego adresata (por. Malinowska 2001: 56).

Używane w deklaratywach czasowniki performatywne mogą występować wraz z określeniami wskazującymi na to, że podejmowana decyzja jest uprawniona, np. *słuszny wzgląd mając na [...] uwalniamy*, lub *zapadła zgodnie, jednomyślnie: zgodnie obieramy, za zgodnem wszystkich IMciów zdaniem [...]*. Ta właściwość wszelkich aktów normotwórczych miała ogromne znaczenie dla sejmikujących, ponieważ do najważniejszych wartości reprezentowanego przez nich stanu szlacheckiego należało braterstwo, a także zgoda i jedność. Sporadycznie w analizowanych aktach normotwórczych wskazuje się też na motywy powstania dokumentów prawnych, co np. sugeruje formuła *a iż nas to doszło [...], bojąc się, aby [...]*. W deklaratywach zawarte są ponadto dyspozycje dotyczące sposobu i czasu wykonania prawa. Wyrażają je takie połączenia językowe jak: *pilne starania, najprędzej i gwałtownie remontować, najporządniej stawać*.

Normy pojawiające się w laudach reprezentują zaledwie kilka typów deklaratywnych aktów mowy. W porównaniu z przepisami prawa formułowanymi choćby u progu doby nowopolskiej (np. w *Zbiorze praw sądowych Andrzeja Zamojskiego*) jest ich znacznie mniej (por. Szczepankowska 2004). Nie dziwi to jednak, zważywszy na fakt, że lauda sejmiku obradującego w Wiśni powstawały w początkowym okresie rozwoju prawnej odmiany języka polskiego, w którym wzorce aktów normotwórczych dopiero się wykształcały.

Bibliografia

- Dawidziak-Kładoczna, M. 2018a. Model kompozycyjny średniopolskich laudów sejmikowych. *Język Polski* 1, s. 100–110.
- Dawidziak-Kładoczna, M. 2018b. *Stan badań nad prawnoustrojową i retoryczną odmianą komunikacji politycznej w I Rzeczypospolitej*. W: *Historia języka w XXI wieku: stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, s. 466–478. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Dawidziak-Kładoczna, M. 2020. *Dyrektywne akty mowy w laudach sejmikowych (od II poł. XVI do I poł. XVIII wieku)*. W: *Przeszłość w języku zamknięta II. In memoriam Andreae Bańkowski*, red. U. Wójcik, V. Jaros, s. 141–154. Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego.
- Gajda, S. 2004. *Język administracyjno-prawny w perspektywie językoznawczej i prawoznawczej*. W: *Język – prawo – społeczeństwo*, red. E. Malinowska, s. 19–31. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Gizbert-Studnicki, T. 2004. *Sytuacyjne uwarunkowanie językowych właściwości tekstów prawnych*. W: *Język – prawo – społeczeństwo*, red. E. Malinowska, s. 37–48. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Kraszewska, A. 2010. *O pojęciach stylu prawnego i tekstu prawnego w językoznawstwie*. W: *Słowa – kładki, na których spotykają się ludzie różnych języków świata*, red. I. Burkacka, R. Pawelec, D. Zdunkiewicz-Jedynak, s. 337–344. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Polonistyki.
- Lizisowa, M.T. 2000. *Język Kodeksu Olszewskiego (1550). Z recepcji staropolskiego języka prawnosądowego w Wielkim Księstwie Litewskim w szesnastym wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Lizisowa, M.T. 2004a. Lingwistyczna analiza konieczności i możliwości w Statutach Kazimierza Wielkiego. *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica* 2, s. 239–251.
- Lizisowa, M.T. 2004b. *Polska tradycja stylistyki tekstów prawnych*. W: *Język – prawo – społeczeństwo*, red. E. Malinowska, s. 113–130. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Malinowska, E. 2001. *Wypowiedzi administracyjne. Struktura i pragmatyka*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Opalek, K. 1974. *Z teorii dyrektyw i norm*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Prochaska, A. opr. 1909–1914. *Lauda sejmikowe*, t. 1: *Lauda wiszeńskie 1572–1648*, t. 2: *Lauda wiszeńskie 1648–1673*, t. 3: *Lauda wiszeńskie 1673–1732*. Lwów.
- Prokop, J. 2010. *Aspekty analizy pragmalingwistycznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Searle, J. 1969. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge (tłum. pol. Chwedeńczuk, B. 1987. *Czynności mowy. Rozważania z filozofii języka*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX).
- Szczepankowska, I. 2004. *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, t. 2: *Wypowiedzi normatywne*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Tabakowska, E. red. 2001. *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków: „Universitas”.
- Wunderlich, D. 1972. *Linguistische Pragmatik*. Wiesbaden: „Athenaion”.

Wykaz skrótów

- SeBor – Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- SPXVI – Mayenowa, M.R., Pełowski, F. red. 1966–2020. *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–38. Wrocław–Warszawa–Kraków: Instytut Badań Literackich PAN.
- SPXVII – Gruszczyński, W. red. *Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*. Online: http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan_klient/index.php

Norm-forming speech acts in regional councils' resolutions of the Middle Polish age on the example of declaratives

Summary

Resolutions adopted by regional councils in the Middle Polish age are highly valuable to a historian of the Polish language, since they are testimonies to the early Polish official style. The research leads to the conclusion that the repertoire of performative verbs used for verbalising norms was fairly extensive and contained both native words, mainly prefixal verbs (e.g. *odkładać, odsyłać, naznaczać, postanowić, ustanowić, umacniać, uwalniać*), and genetically Latin lexis (e.g. *aprobować, akceptować, deklarować, deputować, libertować, prefigować*). All declaratives in the resolutions are realised by means of indicative sentences with the predicate in the 1st person plural, less frequently in the 3rd person singular. The intentions discussed above are only occasionally expressed using impersonal forms, which prevail in the contemporary official texts.

Keywords: speech act – declaratives – resolution of the regional council – Middle Polish age.

Trans. Monika Czarnecka